

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР
АКАДЕМИЯСИ МИНТАҚАВИЙ БЎЛИМИ
ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ**

**ХОРАЗМ МАЪМУН
АКАДЕМИЯСИ
АХБОРОТНОМАСИ**

Ахборотнома ОАК Раёсатининг 2016-йил 29-декабрдаги 223/4-сон қарори билан биология, қишлоқ хўжалиги, тарих, иқтисодиёт, филология ва архитектура фанлари бўйича докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхатига киритилган

**2021-6
Вестник Хорезмской академии Маъмуна
Издается с 2006 года**

Хива-2021

Бош муҳаррир:

Абдуллаев Икрам Искандарович, б.ф.д., проф.

Бош муҳаррир ўринбосари:

Ҳасанов Шодлик Бекпўлатович, к.ф.н., к.и.х.

Таҳрир хайати:

Абдуллаев Икрам Искандарович, б.ф.д., проф.

Абдуллаев Баҳром Исмоилов, ф-м.ф.д.

Абдуллаев Рашид Бабажонович, тиб.ф.д., проф.

Абдуҳалимов Баҳром Абдурахимович, т.ф.д., проф.

Аимбетов Нағмет Қаллиев, и.ф.д., акад.

Бабаджанов Хушнот, ф.ф.н., проф.

Давлетов Санжар Ражабович, тар.ф.д.

Дурдиева Гавҳар Салаевна, арх.ф.д.

Дўсчанов Бахтиёр, тиб.ф.д., проф.

Ибрагимов Бахтиёр Тўлаганович, к.ф.д., акад.

Жуманиёзов Зоҳид Отабоевич, ф.ф.н., доц.

Қадилов Шавкат Юлдашевич, қ/х.ф.н.

Қутлиев Учқун Отобоевич, ф-м.ф.д.

Ламерс Жон, қ/х.ф.д., проф.

Майкл С. Энжел, б.ф.д., проф.

Мирзаев Сирожиддин Зайниевич, ф-м.ф.д., проф.

Рахимов Раҳим Атажанович, т.ф.д., проф.

Рўзибоев Рашид Юсупович, тиб.ф.д., проф.

Рўзимбоев Сапарбой, ф.ф.д., проф.

Рўзметов Бахтияр, и.ф.д., проф.

Садуллаев Азимбой, ф-м.ф.д., акад.

Салаев Санъатбек Комилович, и.ф.д., проф.

Сирожов Ойбек Очилович, с.ф.д., проф.

Сотилов Гойишназар, қ/х.ф.д., проф.

Тожибаев Комилжон Шаробитдинович, б.ф.д., академик

Холматов Бахтиёр Рустамович, б.ф.д.

Чўпонов Отаназар Отожонович, ф.ф.д., доц.

Шакарбоев Эркин Бердикулович, б.ф.д., проф.

Эрматова Жамила Исмаиловна, ф.ф.н., доц.

Эшчанов Рузумбой Абдуллаевич, б.ф.д., доц.

Ўразбоев Ғайрат Ўразалиевич, ф-м.ф.д.

Ўрозбоев Абдулла Дурдиевич, ф.ф.д.

Ҳажиева Мақсуда Султоновна, фал.ф.д.

Ҳасанов Шодлик Бекпўлатович, к.ф.н., к.и.х.

Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси: илмий журнал.-№6 (77), Хоразм Маъмун академияси, 2021 й. – 314 б. – Босма нашрнинг электрон варианты - <http://mamun.uz/uz/page/56>

ISSN 2091-573 X

Муассис: Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси минтақавий бўлими – Хоразм Маъмун академияси

МУНДАРИЖА
БИОЛОГИЯ ФАНЛАРИ

Komilova B.O., Komilov J.D., Avezova S.M. O'pkaning tiriklik sig'imi va uning yoshga bog'liq xususiyatlari	6
Shodmonov F.A., Xo'jayev J.X. Soya "Nafis" va "Selekta 302" navlarining hosildorligiga o'g'itlash me'yorlarining ta'siri	8
Абдураимов О.С., Махмудов А.В., Маматкулова И.Э., Эрдонов Ш. Туркистон тоғ тизмасида тарқалган <i>Elwendia</i> Boiss. (Ariaceae) туркуми турлари	10
Ахмедова М.Ш., Медетов М.Ж. Хоразм воҳасида учратилган <i>Orthetrum</i> (Newman, 1833) (Odonata: Anisoptera: Libellulidae) авлодига мансуб турларининг морфобиологияси ва ареаллари	14
Дусчанова Г.М., Равшанова М.Х. Структурные особенности вегетативных органов эндемичного вида <i>Allium praemixtum</i> Vved., произрастающего в естественных условиях обитания	16
Есемуратова Р.Х. Султан Увайс тоғ тизмасида тарқалган <i>Lamiaceae</i> Martinov оиласи	20
Жуманиязова М.Б., Давранов Қ. Сальмонелла поливалент бактериофагининг баъзи хусусиятлари	23
Икромов Э.Э., Икромов Э.Ф., Амиров О.О., Кучбоев А.Э. <i>Haematoloechus</i> (<i>Pneumopoees</i>) <i>Variegatus</i> (Rud., 1819) (<i>Haematoloechidae</i>) трематоданинг морфологик ва молекуляр идентификацияси	26
Қуватов А.Қ., Агамуратова М.Ш., Ирисова Ш.Ф. Чирчиқ ва Оҳангарон дарёлари сув хавзаларида тарқалган <i>Schizothorax eurystomus</i> (Cypriniformes: Cyprinidae) турининг солиштирма морфометрияси	30
Райимов А.Р., Рустамова М.А. Майна (<i>Acridotheres tristis</i>) нинг биоэкологиясидаги иштирокини камайтириш йўллари	33
Сохибназарова Х.А. Подбор оптимальных условий для увеличения продукции бактериоцинов лактобактериями	36
Тошева Д.М., Норматов А.Э., Махаматхужаев Х.Ф. Ўзбекистон аҳолисида аутосом днкнинг D1S1656, D2S441, SE33 локуслари аллель частоталарини суд-генетик баҳолаш	38
Холмуродова З.Н., Холмуродова Т.Н., Абдуллаев И.И. Фенология некоторых эфиромасличных растений Ташкентского Ботанического сада	45
Хамроева М.К., Жабборов А.Э., Чориев Қ.Ч. Соя донининг технологик хоссалари	50
Эргашева Н.А., Тагаева Д.М., Ф.Б. Абдухаликов Анализ генеративной фазы онтогенеза растения <i>Echinacea purpurea</i> (L.) Moench. интродуцированного на открытых землях Сырдарьинской области	53
Юсупова А.Ж., Ахмедова М.Ш., Абдуллаева Ж.К., Ембергенов М.А., Медетов М.Ж. Шимолій-ғарбий Қизилқум тўликсиз ўзгариш билан ривожланувчи (<i>Insecta- hemimetabola</i>) ҳашаротлари	55
ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИК ФАНЛАРИ	
Tursunov I.N., Hakimov Sh.N., Erkinov A.J., Yoqubov T.A. Development of melioration networks in Karaulbazar district of Bukhara region	58
Аманова З.У., Тешаев У.Ў., Насуллаев З. Бухоро вилояти шароитида сув танқислигини юмшатиш ва ғалла экинларини етиштиришда яратилган тежамкор суғориш технологияси	63
Джалилова Г.Т., Сидиков С., Рахимов Х.Н., Маматкулова Ф.А., Носирхужаева А.М. Изучение современного эколого-продуктивного состояния почв и хранение потенциального плодородия их с применение геоинформационных технологий	66
Қурбонov Ш.Ш., Бозоров Б.Э., Қаюмова С.С. Суғориш каналлари тизимидан фойдаланишни такомиллаштириш	69
Низомов Р.А., Садуллаев С.М., Бўриев Ш. Хоразм қовунларининг қадимий навларини қайта тиклаш, истикболли ва экспортбоп нав намуналарини ажратиш	71
Пиримов Ж.Ж., Махмудов М.М. Кадастр ишларини юритишда ортофотопланларни ўрни	77
Таджиев Қ.М. Такрорий экилган жўхориға Узгуми ва Маъсуда стимулятори билан ишлов беришнинг кўк масса ҳосилига таъсири	79
Усмонов Х.Р., Шарипов А.Э., Аманова З. Капельное орошение- требование времени	82
ТЕХНИКА ФАНЛАРИ	
Niyozova Z., Ergasheva N.B. Arpa doni va uning yirikligining dursimon yormaning chiqishiga va sifatiga ta'siri	86
Rakhmanov A.T., Isamididnova L.I., Qurbonova D.D. Developing of a semiconductor temperature measuring transducer and its manufacturing technology	88
Темирова М.И., Райимов З.Х., Жамилова Н.Қ. Чармни ошлашда маҳаллий сувда эрувчан фаол синтетик ошловчиларни қўллаш	90

ТАРИХ ФАНЛАРИ

Sobirov S.U., Ismoilov Sh.Z. VIII-XIII asrlarda Xorazm tangalarida ot tasviri	94
Бабожонов Д.К. Эл эъозлаган устоз	97
Бобоев Ф.С. Туркманистон ССРда совет ҳокимиятига қарши кураш (1927 йил)	100
Ғаффоров Ш.С. Ўзбекистон мадрасалари тарихидан	103
Жўраев Х. Чор Россиясининг Туркистондаги миллий маориф соҳасидаги сиёсати	108
Кудайбергенов С. Приаралье в системе путей эпохи бронзы и раннего железа	110
Қудратов С., Тувалов Ҳ. Ўрта Сирдарё хавзасидаги Қанғ давлатининг ёзма ва археологик манбалар асосида қисқача таҳлили	113
Мажидов Ж.Ж. XX аср 70- йилларининг 2- ярмида Бухорода телефон хизмати хусусида	115
Пирниязова Т.О. «Ҳарбий коммунизм» сиёсати замондошларининг баҳолашида	117
Равшанов Ш.Р. Россия империясининг Фарғона вилоятидаги таълим сиёсати ва унинг оқибатлари	121
Садуллаев Б.П., Абдуллаев Ж.Р. Қальжик-қалъа ёдгорлигини сақлаш масалалари ва туристик объект сифатида фойдаланишнинг истиқболлари	123
Сулайманов С.А. Амударё флотилиясининг ташкил топиши ва фаолияти тарихидан	128
Файзиёва Ф.И. XIX аср охири ва XX аср бошлари Бухоро амирлигининг маъмурий-худудий тузилиши ва аҳоли таркиби	130

ИҚТИСОДИЁТ ФАНЛАРИ

Talanova N. Zamonaviy sharoitlarda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari	134
Муродов Ҳ.С. Ҳаракатлар стратегиясида туризмни ривожлантириш истиқболлари	136
Арипов О.А. Ўзбекистонда ишбилармонлик муҳитини ривожлантириш муаммолари	139
Досчанов А.Т. Тадбиркорлик барқарорлиги, хавфсизлигини таъминлашда ўрта синф ва инсон капиталининг ўзаро мутанасибликда ривожлантириш зарурлиги	142
Миратдинов С.Қ. Қорақолпоғистон Республикасини комплекс ривожлантиришда инвестицияларнинг моҳияти ва эркин иқтисодий зоналарни ташкил этиш йўналишлари	147
Оллаязаров Б.Д., Маткаримов Ф.Б. Ўзбекистон Республикаси ва унинг худудларида агротуризмни ривожлантириш муаммолари ва истиқболлари	150
Отамуродова Д. Экологик омилларни аграр соҳа иқтисодиётига таъсири	153
Сирожиқдинов И.Қ., Ботирова Р.А. Коронавирус пандемияси шароитларида худудларнинг иқтисодий ривожланишини молиявий қувватлашнинг долзарб йўналишлари	155
Тўхтасинова М.М. Тўқимачилик саноати корхоналарида ишчанлик фаоллигини бошқаришни такомиллаштириш йўналишлари	157
Эргашев Т.Ш. Олий таълим, илм-фан, амалиёт тизимлари ва инновациялар ўртасидаги интеграцияни самарали бошқариш йўллари	161

ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ

Abbozov O.Q. Farg'ona vodiysi oronimlari	166
Abdukadirova G.B., Rajabova D.B. Linguacultural peculiarities of translation	167
Abdullaeva G.V. Abdurahmon Akbar ijodida lirik qahramon va obraz yaratish mahorati	170
Akmalova Z.N. The interactive methods and principles of foreign language teaching	172
Amirkulova N. Problems of phraseology in English linguistics	174
Djumaniyozova E. Using modern information technologies in the teaching English language	176
Duldulova N.A. Features of translations from English into Uzbek	177
G'ulomov J.J. Communicative features of political texts	179
Idiyeva L.I. O'quv jarayonida hazil-mutuyibadan foydalanish pedagogik mahorat belgisidir	181
Jumayeva Sh.Sh. Grammatika – til o'rganishning asosi	183
Kasimova M.B. Rus tili darslarida ta'lim tashkiloti usulidan foydalanish	186
Khaidarova N.G. The quality of mind map technology in english classes	187
Madaminova Q.A., Djumaniyazova Z.N. Computer-assisted language learning (CALL) and language skills	189
Madiyurova V.Q. Grammatical and phonetic-grammatical archaisms in English and Uzbek	191
Mahmudova N. So'z modelidagi sintagmalarda grammatik mazmun ifodasi	194
Muradova N. The method of "case study" in the teaching foreign language	196
Murodov G.N., Qobilova F.T., Turayeva X.T. Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romanining inglizcha tarjimai va unda aks etgan tabiat tasvirining tarjima madagi in'ikosi	198
Muxitdinova D. Oliy ta'limda rus tilini o'qitishning metod va tamoyillari	201
Norova B.Yu. The role of educational games in english language lessons	202
Nurboeva D.N. Zamonaviy Eron bolalar yozuvchilari	203
Qodirova G. O'zbek adabiyotshunosligi tarixida yangi metodika yaratishdagi izlanishlar	206
Qosimova S.S. Some problems of the training english language of higher education system	209
Sabirova D.D. Corpus based analysis of gender related address forms in English	210
Shomurodova Z.R. Teaching foreign languages through authentic materials to ESP classes	212

Sulaymonova D.H. Ingliz va o'zbek tillarida "mehnat"ni ifodalovchi maqollarni qiyosiy tahlili	214
Usmanova M. "Qo'qon xonligi tarixi" asarida forscha-tojikcha izofiy birikmalarning morfologik tahlili	216
Абдуллаев А.Ў. Рамзлар таснифига доир	217
Абдуллаева Ш.Н. Замонавий тилшуносликдаги терминологик тушунча ва илмий мулохазалар	219
Абдулаттоев М. Поэтик нутқнинг семантик-структур хусусиятлари	222
Адилова О.И. Азиз Қаюмовнинг илмий-биографик асарларида ижодкорнинг тадқиқотчилик маҳорати хусусида	225
Алимарданова М.А. Когнитивные принципы стилистических приёмов в художественном тексте	227
Аҳмаджонова О. Бадиий асарда портрет яратилишнинг ўзига хос усуллари	229
Бозорова М.А. Обучение словообразования как предмет лингвистики	231
Бурханова М. Тилнинг новербал системаси ва терминологик структура	233
Ғаниев Ф.З. Масал жанрининг ривожланишида эзоп ижодининг ўрни	235
Жўраева Г. Истиқлол даври болалар ҳажвий шеърлятида лирик субъект ва кечинма табиатининг янгилаштириш омиллари	237
Жўраева М.Ю. "Гул ва Санобар" достони ҳақида баъзи қайдлар	240
Матқубова Т.Р. Фалсафий мушоҳадакорлик ва ифода услуби	243
Нуриддинова Р.Н. Социолингвистиканинг тадқиқот усуллари	245
Отажанова М. Нодир Норматов ҳикояларида мифологизмлар	246
Попов Д.В. Эмоционально-оценочная лексика сочинений Ивана Грозного	250
Расулова З.Ж. Ўзбек халқ эртакларида "Учар гилам" образининг бадиий вазифалари	253
Рахимов Х.Т. О некоторых тенденциях функционирования германизмов в современном узбекском языке	255
Раҳмонқулова Д.М. Терминология тилшуносликнинг алоҳида соҳаси сифатида	257
Рузиева К.Я. Методические аспекты преподавания немецкого языка	260
Рўзимбоев С.Р., Абдуллаева Б.Қ. Қисса - достонлар ва ёзма адабиёт	262
Салимова Д.А. Ойдин Ҳожиева шеърляти бадиий жозибадорлиги	265
Сапаева Р.Б. Фраземаларда инсон ва табиат муносабатлари инъикоси	267
Сариев А.Б. Методика обучения речи студентов с использованием русско-узбекского словаря глагольной сочетаемости	269
Тиблов Е.Ю. Анализ творчества поэтов русского «андеграунда» второй половины XX столетия	272
Турдалиева Д.С. Нутқий прагматиканинг айрим хусусиятлари ҳақида мулохазалар	273
Турсунова Ф.Ғ. Баёнда овозли (ташқи) ва овозсиз (ички) монологдан фойдаланиш	276
Умбетова Н.Ж. Семантический анализ глагольной лексики в поэтическом тексте О.О. Сулейменова	278
Хамидова Ю.Д. Электрон оммавий ахборот воситалари тилининг ўзига хос хусусиятлари	280
Хикматова М.Н., Зарипова Р.И. Халқ оғзаки ижоди намуналарини таржима қилишдаги муаммолар	282
Холматов Д.А. Мавлоно Румий асарларида қомил инсон ғояси ва унинг ўзбек мумтоз тасаввуфий адабиётдаги ўрни	286
Шарафиддинова Н.Х. Прозада ритм	289
Шарафуддинова Н.Х. Абдулла Ориповнинг "Жаннатга йўл" достони қофия системасида диний-мифологик лексика	291
ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ	
Abduganiyev N.N., Abduganiyeva G.S., Mirzayeva G.S. Teaching skills	294
Azizova M.A. Formation of cognitive competence of students in the teaching English language	295
Dehqonova S. Innovative educational technologies in the educational process	297
Kiyamova S.Ya. Pedagogical interaction of the teacher and student in the lesson of English language	298
Mirzaxolov H. Globallashuv jarayonida mafkuraviy faoliyatni takomillashtirish zarurati	300
Nishonov U.I. Features and problems of science development in Uzbekistan	301
Numonjonov Sh.D. Teacher's pedagogical skills in ensuring the quality of education	303
Rakhmonov D.Kh. Modern teaching methods	304
Sharipov G.K. Learning and objectives of teaching methods	306
Аллабердиева К.Х. Мактабгача катта ёшдаги болаларнинг ижодий фаоллиги ва креативлиги	307
Муратова Г.К. Инновации в преподавании языков	309
Паршиева М.М. Электронный учебник как средство повышения качества обучения русскому языку в техническом ВУЗе	311
Сайтқосимов А., Бобоқулов Қ. Миллий мусиқа санъатининг инсон маънавий дунёқарашини шакллантиришдаги ўрни	313
Султанов З.С. Особенности проведения занятий по физическому образованию в школе	315
Умарова Ф.Н. Развитие коммуникативной компетенции у студентов технического вуза в условиях кредитно-модульной системы	317

5. А.Мередов. Шейдайы. Ашгабат, 1964.– 345 с.
6. Россия федерацияси ФА Осие халклари институт Ленинград бўлимнинг қўлэмалар фонди. Инв №С – 1484.
7. Туркманистон Фанлар академияси Махтумкули номидаги Адабиёт институти қўлэмалар фонди. Инв № 780, 682, 84, 111.
8. Рузимбоев С. Специфика, типология и поэтика хорезмских дастанов. АДД. – Ташкент, 1990. – 46 с.
9. ЎЗР ФА Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институти Фольклор архиви. Инв. №1874. Розия халфага тегишли қўлэмалардан кўчирилган нусха. – 41 б.

УЎК 81-13

ФАЛСАФИЙ МУШОҲАДАКОРЛИК ВА ИФОДА УСЛУБИ*Т.Р. Матёқубова, ф.ф.н., доц., ТошДУТАУ, Тошкент*

Аннотация. Ушбу мақолада Шарқ адабиётининг Ғ.Ғулом шеърятига таъсири масаласи ўрганилган. Муаллиф ушбу мақолада Ғ.Ғулом шеърятига Умар Хайём ижоди қўли мисолида ўрганади.

Шоир шеърятининг Умар Хайём ижодига муштарак жиҳатларини ўрганиш орқали Ғ.Ғулом ижодининг ўзига хос қирралари ҳақида мулоҳаза юритилади.

Калим сўзлар. Анъана, бадий маҳорат, ўзига хослик, лирик қаҳрамон, муштараклик, образ, газал, муштараклик, образ, газал.

Аннотация. В данной статье рассматривается влияние восточной литературы на поэзию Г.Ғулама. В этой статье автор исследует общности восточной литературы в поэзии Г. Ғулама на примере творчества Умара Хайяма.

Изучая общность поэтической поэзии с творчеством Умара Хайяма, можно осмыслить особенности творчества Г. Ғулама.

Ключевые слова. Традиция, художественное мастерство, оригинальность, лирический герой, общность, образ, газель.

Abstract. This article examines the influence of Eastern literature on the poetry of G. Ghulam. In this article, the author explores the commonalities of Eastern literature in the poetry of G. Gulam on the example of the work of Umar Khayyam.

By studying the commonalities of the poet's poetry with the work of Umar Khayyam, it is possible to reflect on the peculiarities of the work of G. Ghulam.

Keywords. Tradition, artistic skill, originality, lyrical hero, commonality, image, ghazal.

Академик шоир Ғафур Ғулом ҳаёти ва ижоди адабиётшунослигимизда кўпгина тадқиқотлар учун манба бўлган. Тадқиқотларда унинг ҳаётининг фаолияти, ижодининг ўзига хослиги, шеър, ҳикоя, қисса ва таржима асарларининг ўзбек адабиёти тарихида туганган ўрни ҳақида атрофлича фикр-мулоҳазалар юритилган. Ҳ.Ёқубов, С.Мамажонов, Н.Шуқуров, Б.Назаров, Н.Каримов ва бошқа адабиётшуносларнинг амалга оширган тадқиқотлари бу жиҳатдан характерлидир. Аммо, ўзбек адабиётшунослигида Ғ.Ғулом ва Шарқ адабиёти масаласи нисбатан кам ўрганилган. Зеро, адабий муштараклик ва ижодий таъсирланиш муаммосини таҳлил этиш Ғ.Ғулом ижодининг манбаларини аниқлашга ёрдам беради, Шоир асарларининг ўзига хос қирраларини ёритиш имконини кенгайтиради. Биз ушбу мақолада Ғафур Ғулом ва Умар Хайём ижодидаги айрим муштаракликларни кузатишга ва муайян умумлашмаларимизни ифода этишга ҳаракат қилдик.

Шоир Шарқ адабиёти анъаналари янги ўзбек адабиёти учун муҳим тажриба мактаби бўлиб хизмат қилишини исботлаб беради, бу адабиёт анъаналарини ижодий ўрганиш бадий ижодда юксакликка кўтарилишининг муҳим омил эканлигини асослайди. Шунинг учун ҳам Ғафур Ғулом ёш ижодкорларга: "...Шарқнинг каттақон адабиётини билиш" лозимлигини, "...Шарқ адабиётини кунт билан ўқиш керак"лигини қайта-қайта таъкидлайди. Арузнинг кўпгина вазнлари ўзбек тилига мос келиши, уларда бемалол ёзиш мумкинлигини таъкидлайди [7, 65- 68]

Адабиётшунос А. Ҳайитметовнинг куйидаги фикрлари бу жиҳатдан ўта характерлидир: "Ғафур Ғулом ўзбек адабиётини, хусусан, унинг мумтоз қисмини умумий катта Шарқ адабиётининг бир бўлаги деб қарар, ўзбек адабиёти тарихини шу тарзда ўрганиш тарафдори эди" [9, 56].

Шарқ адабиётининг Ғафур Ғулом ижодига таъсири ҳақида сўз юритганда, шоирнинг Умар Хайём ижодига муносабатига ҳам тўхталиб ўтиш лозим. Устоз шарқшунос ва таржимон Ш. Шомухамедовнинг Умар Хайём рубойлари таржималарини Ғафур Ғулом билан биргаликда таҳрир қилган пайтларини эслаб айтган фикрлари эътиборга моликдир: "Мен таржимамни ўқир эдим, ул киши (Ғафур Ғулом - таъкид бизники Т. М.) тепамда туриб елкам оша столдаги қоғозга кўз ташлаб, форсчасини ёддан ўқир эдилар. Устоз Умар Хайёмнинг деярли ҳамма рубойларини ёд билар эдилар." [8, 215]

Ғафур Ғулом ижодига Умар Хайёмнинг таъсири образли ифодалар яратишда яққол кўринади. "Булбулнинг кўзидай ноль тўгаракка, Бир бутун коинот сиға олади" ("Инсоният программаси") байтидаги образли тафаккурда Умар Хайёмнинг "Тўгарак жаҳонни узук деб билсак, Шаксиз унинг кўзи – гавҳари ҳам биз" мисраларининг таъсири сезилади. Умар Хайём тўгарак жаҳонни узук, инсониятни эса узук кўзи – гавҳари деб билса, Ғафур Ғулом образли тафаккур қудрати булбулнинг кўзидай нол тўгаракка бутун

коинотни сиғдира олади. Зотан, донишманд Шаркнинг ҳар бир ижодкори бир-бирига устоз, бир-бирига шогирд мақомидадир.

Умар Хайём: “Тўнқарилган жомдай кўринар осмон, Остида забундур кимки билагон» [3, 178] дея осмонни тўнқарилган жомга ўхшатиб, донишмандлар жаҳолат қаршисида бекадрлигини ифода этса, Ғафур Ғулом “Инсоният программаси” шеърисида: “Боши баландлигига кўкни ўхшатомайман Осмон деган нимадир? – Тўнқарилган эски тос», [5, 152] – дейиш орқали мағрур инсон бошининг улуғворлиги олдида ҳар қандай маконий юксаклик ҳеч нарса эмаслиги, жаҳолат, албатта, маҳв бўлажagini гурур ва ифтихор билан ифода этади.

Умар Хайём ўз шеърисида “май”, “бода”, “шароб”, “коса”, “соқий” сингари тасаввуфна рамзий образларга фаол мурожаат этиш орқали илоҳий ишқни улуғлашга, Ҳақ маърифатини, лирик қахрамоннинг турфа хил кечинмаларини ёритади. Бундай анъанавий образлар Ғафур Ғулом шеърисида ҳам учрайди. Шоир уларни ўз замонида мос ҳолда қўллаб, яшаш шавқи, ҳаёт гўзаллигини улуғлаш каби янгича маъноларни ифодалаган. Умар Хайём ёзади:

Май ичамен, мастлик қилмаймен асло,
Қадахдан ўзгача бўлмайман бало.
Бода ичишликдан менинг ғаразим-
Ўзимга сен каби қўймаслик бино [3, 99]

Академик Алибек Рустамов мумтоз шеърисидаги “май” сўзи ва унинг маънодошлари ҳақида қуйидаги фикрларни баён этади: “Май” сўзи ва унинг маънодошлари асарнинг маъносига келганда ичкиликни билдиради. Лекин сувратда келганда ҳақиқат маърифати, унга бўлган ишқ муҳаббат ва уни идрок қилгандаги лаззатни билдиради. Бу ҳолда май сўзи истиора тарзида қўлланилади, яъни “май” сўзи мазмунан “ҳақиқат майи”, “ишқ майи”, “васл майи” деган ибораларга тенг бўлади” [2, 45]. Демак, Хайёмнинг юқоридаги шеърисида “май” истиора сифатида қўлланилган бўлиб, “май” – ҳақиқий ишқ, “коса” эса маърифатдир. Ишққа мубтало бўлган кишининг инсоний фазилатлари орта боришни назарда тутсак, шеърдаги ошқининг май ичишдан кўзлаган мақсади аён бўлади. Рубойининг мазмунини шундай тушуниш мумкин: “Мен қанчалик ишққа мубтало бўлсам ҳақиқат маърифати билан кўнглимни тўлдирман. Мен ишққа мубтало бўлишимнинг боиси бошқалар каби ўзимга бино қўймаслик, яъни инсонийлик фазилатларимни саклаб қолишдан иборатдир”.

Умар Хайём шеърларида “май” ва у билан боғлиқ образлар ниҳоятда кўп қўлланилиб, уларда ботинан Ҳақни таниш, ўзликини англаш, ҳақиқат маърифатини идрок қилиш ғоялари улуғланган. Назаримизда, мазкур образ Ғафур Ғулом шеърларида учрайдиган “соқий”, “май”, “шароб”, “қадах” образларининг яратилишига муайян даражада таъсир кўрсатган. Албатта, бир қарашда Ғафур Ғулом ижодий меросидаги мазкур образлар билан боғлиқ ўринларда зоҳирий маънога ургу берилгандек туюлади. Яъни улар воситасида яшамок ва курашмоқ, ҳаёт завқини қуйлаш назарда тутилгандек таассурот пайдо бўлади. Аммо Ғафур Ғулом шеърларини синчковлик билан кузатсак, “май” ва унинг маънодошлари қўлланилган ўринларда рамзий маънолар ҳам борлиги аён бўлади. Жумладан, шоирнинг “Янги йил қўшиқлари» шеърисидаги ушбу мисраларни кузатсак: “Майда акс этмишдир сахар кулгуси, Кўёшга ранг берур юзларнинг туси, Димоғда эртанги баҳор атри бор, Бизга кучок очар голиб келгуси”. [5, 49]

Шеърдаги “май” шунчаки ичкилик маъносини англлатганида ҳам шоир унда тонг мусаффолиги, баҳор атрини туяйдиган, эртанги кунга ишонч билан боқадиган соҳир қалб эгаси бўлган лирик қахрамон кайфиятини поэтик идрок этмок. Юзлардаги қизиқликнинг кўёшга ҳам ранг бера олиши, димоғларда эртанги баҳорнинг атри бўлиши сингари тасвирлар ботинида рамзий маънолар мужассамлашгандир.

Ғафур Ғулом ўзи яшаб турган давр манзараларини чизишда ҳам “соқий” ва «шароб» образларига мурожаат қилган. Бундай ўринларда ҳам мазкур образлар рамзий моҳият касб этади. Шоир “Қутлуғ йил тонгида” шеърисида шундай ёзади: “Соқий, менга сун қадах, йигирманчи асрнинг Ичган сари кишини ҳушёр этар шаробин”. Ушбу мисралар зоҳирий маънода шароб ичиш туфайли туғилган туйғулар ифодасидек таассурот қолдириши ҳам мумкин. Эътибор берилса, унинг мазмунида қўймаънолилик мужассамлашгани аён бўлади. Шеърдаги “соқий” ҳаёт, “қадах” инсонга берилган умр, “шароб” эса замон деб тушунилиши мумкин. Зеро, инсон ҳаётда яшаш давомида тўплаган тажрибаларидан сабоқ чиқариб, тобора ҳушёрроқ бўла боради. Шоир пейзаж тасвирига бағишланган шеърларида ҳам “соқий” образига мурожаат қилади. “Барди кўрпаларни елгага кийгоч ташлаб, Учиб қолган соқийдай гунгурс ухлайди тоқлар” [4, 152]. Бу шеърдаги образлар табиийлиги ва бетакрорлиги билан эътиборга моликдир. Барди кўрпаларни елкасига ташлаб ухлаётган тоқларнинг учиб қолган соқийга ўхшатилиши Ғафур Ғуломнинг бадий кашфиётидир.

Кузатишларимиз шуни кўрсатадики, Ғафур Ғулом шеърисига Шарқ шоирлари меросининг таъсири, кенгқўламли бўлиб, аввало, ҳаёт ва инсонни бадий тадқиқ этишда, фалсафий-эстетик умумлашмалар чиқаришда кузатилади. Ғафур Ғулом яратган кўплаб образларда Шарқ шоирлари ижодий даҳосининг таъсири мавжуд. Бадий фикрни содда, таъсирчан ва фалсафий мушоҳадakorликда ифодалаш услубини ўзлаштиришда аксарият шарқ классик шоирлари каби Хайём мероси Ғафур Ғулом ижоди учун маҳорат мактаби вазифасини ўтаган.

ҒОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Назаров Б. Ғафур Ғулом олами. – Т.: Фан, 2004. – Б.240

2. Рустамов А. Сўз хусусида сўз. – Т.: Ёш гвардия, 19875. – Б.160
3. Умар Хайём.Рубоийлар. Таржимон: Ш. Шомухамедов. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1970. – Б.303
4. Ғафур Ғулом. Мукаммал асарлар тўплами. 12 томлик. Т.1. – Тошкент: Фан, 1983. - Б. 326
5. Ғафур Ғулом. Мукаммал асарлар тўплами. 12 томлик. Т.2. – Тошкент: Фан, 1984. – Б. 430
6. Ғафур Ғулом. Мукаммал асарлар тўплами. 12 томлик. Т.3. – Тошкент: Фан, 1984. – Б. 427
7. Ғафур Ғулом. Мукаммал асарлар тўплами. 12 томлик. Т.11. – Тошкент: Фан, 1989. – Б. 425
8. Ғафур Ғулом. Мукаммал асарлар тўплами. 12-томлик. Т.12. – Тошкент: Фан, 1990. – Б. 420
9. Шомухамедов Ш. Гуманизм – абадийлик ялови. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1974. – Б.162
10. Хайитметов А. Адабий меросимиз уфклари. – Т.: Ўқитувчи, 1997. – Б. 240

УЎК 808.3

СОЦИОЛИНГВИСТИКАНИНГ ТАДҚИҚОТ УСУЛЛАРИ
Р.Н. Нуриддинова, ўқитувчи, Фаргона давлат университети, Фаргона

***Аннотация.** Мақолада узвий тадқиқот ва ривожланишлар натижасида тилишуносликдан турли йўналишлар мустақил равишида ажралиб чиқиши ҳақида маълумот берилди. Улардан бири социолингвистикадир. Социолингвистиканинг бир нечта тадқиқот усуллари мавжуд бўлиб, мақолада мазкур усулларни таснифлаб ўрганишига ҳаракат қилинган.*

***Калим сўзлар:** соцофонетика, лексик –семантик қатлам, жаргон, арго, шева, касб-хунарга оид атамалар, соцолексика, гендер фарқликлар, аёл ва эркек нутқи*

***Аннотация.** В статье представлена информация о самостоятельном разделении разных областей языкознания в результате комплексных исследований и разработок. Один из них - социолингвистика. В социолингвистике существует несколько исследовательских методов, и в статье делается попытка классифицировать и изучить эти методы.*

***Ключевые слова:** соцофонетика, лексико-семантический слой, сленг, диалект, профессиональные термины, соцолексика, гендерные различия, женская и мужская речь.*

***Abstract.** The article provides information on the independent separation of different areas of linguistics as a result of integrated research and development. One of them is sociolinguistics. There are several research methods of sociolinguistics, and the article attempts to classify and study these methods.*

***Keywords:** sociophonetics, lexical-semantic layer, slang, slang, dialect, professional terms, sociolexics, gender differences, female and male speech.*

Узвий тадқиқот ва ривожланишлар натижасида тилшуносликдан турли тармоқлар ажралиб чиқа бошлади. Улардан бири социолингвистика ҳисобланади. Социолингвистиканинг бир нечта тадқиқот объекти мавжуд. Улардан бири соцофонетика бўлиб, социал-фонетик алоқа ва боғланишни ўрганади.[1]. Фан ва техниканинг ривожланиши соцофонетиканинг янада такомиллашишига сабаб бўлди. Бунда сўзловчининг ёши, жинси, жамиятдаги ўрни, келиб чиқишидаги ўзига хосликлар нутқий жараёнга таъсир этиши чуқур ўрганилади. Соцофонетикада сўзловчининг маълум гуруҳ, жинс, касб, ёшга қараб нутқининг ўзига хос бўлиши фонетик жиҳатдан ўрганилади. Уилям Лабовнинг “The social motivation of a sound change” (“Товуш ўзгаришида социологик сабабларнинг аҳамияти” -1963) номли магистрлик диссертациясида Мартас-Винярд оролидаги балиқчиларнинг “тун”, “уй” каби сўзларни гапирганда унли товушларнинг талаффуздаги фарқларни аниқлаган. Оролда қолган ёшлар маҳаллий аҳоли каби унлиларни ишлатганда қишлоқ шеvasига яқин талаффуз қилса, оролни ташлаб шаҳарга ўқиш, ишга кетиш ниятида турган ёшлар эса шаҳар талаффузига таклид қилган ҳолда товушларни қўллагани аниқланади.[2].

Олим “The Social Stratification of English in New York City” (Нью-Йорк инглиз тилисининг социал табақаланиши» -1966) номли Докторлик диссертациясида, “R” товушининг Нью-Йорк шаҳридаги учта катта савдо марказида (Сакс, Мейси, С. Клейн) табақаланишини тадқиқ этди. Муаллиф жуда оддий методдан фойдаланди. Универмагга ташриф буюрувчилардан интервью олди. Уларга: “Аёллар оёқ кийими бўлинмаси қаерда?”, “Бу нечанчи қават?” каби махсус саволларни берди. “Тўртинчи қаватда” жавобини олиш мақсадида эди, чунки тадқиқотчи мазкур бирикмадаги “R” ҳарфининг талаффузи қандай айтилишини текшираётганди. Saks (энг қиммат универмаг)га ташриф буюрувчилар “r” товушини талаффуз қилишар, S. Klein (ишчи синфининг универмаги)га ташриф буюрувчиларнинг 79 фоизи эса умуман бу товушни талаффуз қилишмаслиги аниқланди.

Натижада У.Лабовнинг инновацион фаолияти ҳамда социолингвистиканинг ривожланиши асосида тилнинг нафақат худудий фарқланиши, балки ижтимоий жиҳатдан ҳам табақаланиши далиллар асосида илмий исботланди. [3]

1990- йиллар ўрталарига келиб, “соцофонетика” атамаси интенсив равишда ривожланиб, ҳозирги кундаги энг оммабоп тадқиқот объектига айланди. Тадқиқот объектларидан иккинчиси соцолексикадир. Бунда тилнинг лексик –семантик қатлами инobatга олинади. Эътибор тилнинг ижтимоий ва худудий чегераланишига қаратилиб, жаргон, арго, шева, касб-хунарга оид атамалар назарда тутилади.

Бунда “кенг социал матн таҳлили” биринчи ўринга қўйилди [4] Масалан, Воронежс давлат университети доценти Е.Н. Подтележникова инглиз тилидаги “look” феълининг диахрон аспектда тадқиқ этади. Бадиий адабиёт материаллари асосида мазкур феълнинг XIX ва XX асрда қўллаш динамикасини жадвал асосида таҳлил қилиб чиқади. [5] Диний атамалар бўйича тадқиқотлар нафақат хорижда, балки